

Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja u ozračju hrvatske odgojne preobrazbe

Ante Vukasović*

Sažetak

Predmet razmatranja su smisao, svrha, ideal (teleološki problem) i vrijednosti (aksiološki problem), a to su prva i temeljna pitanja svakog odgajanja i znanosti o odgoju. Rasprava je sastavljena od četiri dijela. U prvom su određena glavnih pojmova: čovjek, odgoj, vrijednosti, pedagogija, njihova međusobna povezanost i uvjetovanost. Bitne odlike čovjeka su svijest i savjest, njihova uravnoteženost, suglasje i sprega. Odgoj kao proces izgrađivanja čovjeka u biti je vrijednosna kategorija. Vrijednosti kao putokazi duha osmišljavaju život i postavljaju granice dobra i zla. Pedagogija — znanost o odgoju kao vrijednosnom fenomenu — nužno mora biti deskriptivno–normativna znanost.

U drugom dijelu razmatraju se glavna pitanja — smisao i vrijednosti, odnosno teleologijski i aksiologijski problem. Pisac prati njihovu pojavu i kretanje u filozofiji i pedagogiji, gdje se pojavljuju kao pedagojska teleologija i pedagojska aksiologija. Posebno izdvaja pedagoškoga klasika J. A. Komenskog, koji je već u XVII. st. dobro uočio i postavio pitanje teleologije i aksiologije u odgoju.

U trećem dijelu je pogled na društvo. Prema sociološkim simptomima — kriza morala, obezvrijeđenost vrijednosti, znanstvena afirmacija koju prati moralna degradacija, zloraba znanosti, slobode, manipulacije ljudima, porast nasilja i kriminala uopće — suvremeno društvo je moralno bolesno i treba ga liječiti.

U četvrtom dijelu se traži rješenje. Izlaz iz krize je u sveopćoj duhovnoj obnovi, moralnoj i odgojnoj preobrazbi. Takva obnova i preobrazba traže osposobljavanje nastavnika–odgojitelja i pedagoga za učinkovito ostvarivanje odgojne funkcije. Poticaji i uzori su u bogatim hrvatskim pedagojsko–vrijednosnim postignućima između dva svjetska rata, koje je prekinula i odbacila komunistička ideologija, a danas traže svoju rehabilitaciju. Zaključna misao je: »Zaštita mladeži, reafirmacija odgoja, vrijednosti i odgojne funkcije — najprimarnije su društveno–pedagoške zadaće i hrvatski pedagoški imperativ«!

Ključne riječi: duhovna obnova, metodika odgajanja, moralna kriza, moralna preobrazba, moralno bolesno društvo, odgoj, odgojna kriza, odgojna preobrazba, odgojna svrha, odgojni ideal, pedagogija, pedagojska aksiologija, pedagojska teleologija, pedagojsko–vrijednosna baština, teorija odgoja, vrijednosti.

* Prof. dr. sc. Ante Vukasović, profesor u miru Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. Redigirani referat s Prvog kongresa hrvatskih pedagoga, Zagreb 19–21. rujna 2007.

Uvod

Rasprava o odgoju i znanosti o odgoju rasprava je o čovjeku kao razumnom i moralnom biću, njegovu shvaćanju i prihvaćanju svijeta i života, o spoznavanju svijeta i djelovanju u njemu, o znanosti i etičnosti, poimanju dobra i zla, napretka i upropaštavanja, o materijalnim dobrima i duhovnim vrijednostima, razvitku i usavršavanju čovjeka kao ljudskoga bića, o svekolikoj kulturi, civilizaciji, povijesti, moralu, vrijednostima, duhovnosti, čovjekovim perspektivama, angažiranju, odgovornosti i budućnosti ljudske zajednice.

Kao misaono biće čovjek sudjeluje u planiranju, projektiranju i izgradnji svoje budućnosti. Ovladao je znanostima, tehnikom i tehnologijom, obogatio čovječanstvo znanstvenim spoznajama, nebrojenim tehničko-tehnološkim pronalascima i postignućima. To su goleme pobjede njegova intelekta, ali mnoga pitanja ostaju otvorena, neriješena i vrlo problematična. Čovjek je racionalno biće, a u njegovoj zajednici postoje brojna nelogična rješenja. On je moralno biće, a u svijetu je mnogo, čak sve više zla. Intelktualne pobjede ne prate moralna postignuća. Moralni problemi ostaju, množe se. Znanstvenu afirmaciju zapravo prati moralna degradacija. Čovječanstvo se nalazi pred opasnošću dehumanizacije. Mogu li se pedagozi, a trebali bi, uključiti u proces duhovne obnove i moralne preobrazbe?

Pojmovna određenja

Čovjek — intelektualno i moralno biće

Čovjek je *homo sapiens* i *homo moralis*, racionalno i etičko, spoznajno i vrijednosno biće, razumni i moralni čovjek koji traga za istinom i postizanjem dobrote. Racio, intelekt omogućuju mu usvajanje znanja, obrazovanje, razvitak sposobnosti, osiguravaju učinkovito djelovanje i moć, a moral i vrijednosti, vrijednosno doživljavanje, doživljaji i vrijednovanja očovječuju čovjeka, opredjeljuju ga za ljudski vrijedna nastojanja, svrhe i ideale. A znanje, sposobnosti, snaga i moć poznato je, mogu graditi, ali i rušiti. Samo uljuđene vrijednosne usmjerbe pokazuju putove kojima treba ići i kako treba koristiti znanja, sposobnosti, umijeća i moć da bi se postigli ljudski ideali, željene svrhe, osiguralo podmirenje ljudskih potreba, omogućio razvitak čovjeka i napredak ljudske zajednice.

Racionalno, intelektualno ljudsko svojstvo simbolizira čovjekova svijest, a moralno, vrijednosno — njegova savjest. Svijest i savjest su izrazito ljudske odlike. Njima se čovjek bitno razlikuje od svih drugih živih bića. Ako se poremeti svijest, javlja se ljudska glupost, a kada zakaže savjest, vlada zločin. Stoga je potrebna ravnoteža između ljudske svijesti i savjesti, njihovo suglasje i usklađeno očitovanje u ljudskim činima i svekolikom djelovanju. Sprega ljudske svijesti i savjesti, imperativ je napretka na općeljudskoj, nacionalnoj, obiteljskoj i osobnoj razini.

Po svom bitnom ljudskom određenju čovjek bi trebao biti sinteza i simbol spoznavanja, stvaralaštva, istine, savjesti i dobrote, a pretvaraju ga u robotizirano biće bez dostojanstva, bez moralnih kriterija i smisla za vrijednosti, u pasivnog potro-

šača, ovisnika o hedonističkim nasladama, podložnog nagonskim porivima i traženju smisla u besmislu života. Što pedagozi mogu učiniti za povratak čovjeka ljudskoj čovječnosti?

Odgaj — vrijednosna kategorija

Odgaj je proces izgrađivanja čovjeka sa svim njegovim ljudskim odlikama, tjelesnim i duhovnim sposobnostima. Podjednako je značajan u životu pojedinca i povijesnom razvitku ljudske zajednice. Ima svoje univerzalno općeljudsko, nacionalno i individualno značenje. Ugrađen je u temelje društvenog napretka. Povezuje povijesne epohe, stoljeća i tisućljeća, sve ljudske naraštaje u neprekidni lanac razvitka, traženja, nalaženja i kretanja naprijed. Odgaj je najvažnija ljudska djelatnost. On je »općečovječansko služenje čovječanstvu« i »stvaralačko ostvarivanje budućnosti«.

Temeljni smisao odgajanja nije u stjecanju znanja (imaju ga i najgori zlikovci), nego u ljudskom izgrađivanju. Kao namjerni, vrijednosnom svrhom osmišljeni i usmjereni proces, u kojemu se biološki dan pojedinac razvija u pedagoški i moralno zadanu osobnost, odgajanje je, u samoj biti svoje namjene, vrijednosno usmjerenje, obogaćivanje, izgrađivanje i oplemenjivanje čovjeka. Njegov bitni sastavni dio je vrijednosno doživljavanje, nastojanje »oko prenošenja, rasađivanja i očitovanja vrijednota buđenjem vrijednosnih doživljaja«.¹

Djeca, mladež, odgojenici ne odgajaju se »samo time što stječu potrebna znanja i razvijaju sposobnosti, nego i time što se usavršava njihov smisao za vrijednosti i vrijednosno doživljavanje, što se obogaćuju novim vrijednostima. Odgaj je, dakle, i vrijednosna kategorija u kojoj se osim obrazovanih dobara usvajaju i odgojne vrijednosti.«²

Odgaj je temelj na kojemu sve počiva. On je bitna i stalna odrednica čovjekova života. U procesu odgoja čovjek raste u svojoj čovječnosti. Stoga mu u ljudskoj zajednici i u svakom konkretnom društvu pripadaju izuzetno važno mjesto i značenje. Tako bi trebalo biti. Nažalost, danas uvelike nije tako. Odgajanje i odgojna funkcija zapostavljaju se, ignoriraju, potiskuju i obezvrjeđuju. Kriza je zahvatila i proces odgajanja. Posljedice će biti vrlo teške. Ugrozit će nam potomstvo. A pedagozi su profesionalno odgovorni za rezultate, poglavito za promašaje u procesu odgajanja.

Vrijednosti — smisao života i putokazi duha

O vrijednosnom utemeljenju odgoja pisao sam u Napretku davne 1994, dok su još hrvatski branitelji proljevali krv i polagali živote za slobodu Domovine. Već

1 P. Vuk–Pavlović, *Ličnost i odgaj*, Zagreb, 1932, str. 48.

2 A. Vukasović, *Etika, moral, osobnost*, Zagreb, 1993, str. 214.

tada sam kazao: »Svijet u kojem živimo znakovit je po tomu što istupa kao svijet vrijednosti. Svaka pojava, događaj, ljudski čin — ima za nas neku vrijednost. Cijela stvarnost ima tako vrijednosno značenje, i mi zauzimamo prema njoj svoje vrijednosne stavove.«³

Postoje različite vrijednosti: materijalne i duhovne, gospodarske i kulturne, etičke i estetske, socijalne i religijske, vitalne, moralne, odgojne i druge. S pedagoškog motrišta veliku važnost imaju odgojne vrijednosti. One su bitne i nezaobilazne u određenju odgojnog ideala, glavnih ciljeva, svrhe i zadaća odgajanja. Neke vrijednosti su višega, a druge nižega reda. Stoga su razvrstane u sustav ili skalu vrijednosti. Na vrhu skale su vrijednosti istine, dobrote, ljepote, ljubavi, pravde, svetosti i druge. Iznad svih je najviša vrijednost, opće dobro prema kojemu se ravnaju sve druge vrijednosti.

Vrijednosti osmišljavaju ljudski život. One su kriteriji prema kojima se određuje smisao svijeta i života.⁴ U njihovu ostvarivanju sastoji se sav smisao i sadržaj ljudskog života. One su glavni pokretači čovjekova djelovanja, vječni i trajni pokretači duha, »ideje prema kojima se stvara sve što možemo nazvati kulturom.«⁵ Vrijednosti su poželjne, dobre, nešto za čim se teži, u čemu se nalazi radost, ono što čovjeka usrećuje, izgrađuje i oplemenjuje.⁶ Bez njih je čovjekov život prazan, pust, uistinu bezvrijedan. Pojedinci koji ih ne posjeduju žive u tami vrijednosne noći. Ljudi moraju imati svoje vrijednosti i ideale. Oni im daju uljudeni smisao, duboko etičko značenje i ljepotu življenja.

Vrijednosti su ljudski orijentiri. Pokazuju se kao dobra koja privlače, koja su potrebna za život i duhovni razvitak, ciljevi prema kojima usmjeravamo naša nastojanja, ideali kojima težimo, glavne svrhe ljudskih nastojanja. Za djecu i mladež su pozitivni primjeri, uzori i putokazi u život. Stoga su bitne sastavnice i odrednice svakoga istinski ljudskog odgajanja. Ako ih se obezvrijedi, a obezvređuju ih, odgoj gubi svoj smisao. Što činimo i što bi trebali činiti da ga ne izgubi?

Pedagogija — deskriptivno–normativna znanost

Pedagogija, kao znanost o odgoju, jedna je od najstarijih teorija o čovjeku i njegovu razvitku, izgrađivanju i ljudskom oblikovanju. Od prvih refleksija o odgoju u antičkoj poeziji, preko nastanka pedagoške teorije u sustavu antičke filozofije, do izgradnje sustava pedagojske znanosti i postizanja znanstvene autonomije u novovjekovoj povijesti prošlo je više tisućljeća. Kroz ta duga razdoblja povijesti čovjeka, odgoja i pedagogije razvijali su se načini proučavanja i unapređivanja odgajanja.

3 A. Vukasović, *Vrijednosno utemeljenje odgoja*, Napredak, Zagreb, 1994, br. 3, str. 327.

4 P. Vuk–Pavlović, *Ličnost i odgoj*, Zagreb, 1932, str. 35.

5 V. Filipović, *Sudbina kulturnog života*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, svibanj–lipanj 1942, str. 330.

6 Ž. Bezić, *Biti čovjek! Ali kako?* (Odgojne smjernice), Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo, 1990, str. 126.

Danas pedagojska znanost ima svoju deskriptivnu i normativnu namjenu. Deskriptivna se sastoji u upoznavanju, znanstvenom istraživanju i spoznavanju postojećeg (stvarnog) odgajanja. Znanost o čovjekovu izgrađivanju i oplemenjivanju, međutim, ne može se ograničiti samo na spoznaje o tomu što je i kakav je postojeći odgoj nego mora dati i znanstveno utemeljeni odgovor na pitanje kakav on treba biti da bi omogućio optimalno učinkovito ostvarivanje temeljne svrhe odgajanja. Time znanost o odgoju postaje vrijednosna, ljudski angažirana i značajna snaga društvenog napretka, aksiologijski i teleologijski osmišljena odgojnom svrhom. Bez tog osmišljavanja, bez normativne funkcije, odgoj i pedagogija gube razlog svoga postojanja, svoj *raison d'être*.⁷

Kritičari normativnosti pedagojske znanosti, s pozicija jednostrana pozitivizma i deskriptivnosti, ignoriraju činjenicu da je temeljna zadaća svake znanosti i svakoga teorijskog osmišljavanja mijenjanje, poboljšavanje i unapređivanje postojeće prakse, a to nije moguće bez normativnog postavljanja vrijednosno utemeljenih i duboko osmišljenih ideala, svrhe i zadaća.

Nekadašnja marksistička i današnja liberalno–anarhistička ideologija dogmatiski tvrde da je praksa kriterij istine. Pritom svjesno ili nesvjesno zanemaruju činjenicu da postoji i loša praksa, a ona ne može biti kriterij istine. Nju treba mijenjati, napustiti i zamijeniti dobrom, koja može biti oslonac istine i napretka. U tomu je smisao i uloga normativnosti. Znanost mora biti pokretačka snaga stvaralačke i dobre prakse. U tom značenju treba shvatiti tvrdnju: »Ništa praktičnije od dobre teorije«. Nove ideje, vizije, pedagojske spoznaje potiču i trebaju poticati i unapređivati odgojne djelatnosti. I obrnuto, svaki pozitivni čin na odgojnom polju ima svoje znanstveno–pedagojske refleksije.

Temeljna pitanja — smisao i vrijednosti Teleologijski i aksiologijski problem

U poglavlju Svrha i zadaće odgoja i obrazovanja, u knjizi *Osnove suvremene pedagogije*, u kojemu razmatram pitanja pedagojske teleologije i aksiologije, izlaganje sam započeo stavkom: »Čovjek je djelatno stvaralačko biće. Pokreću ga želje, potrebe, zamisli, ideje vodilje. Da bi radio, djelovao, stvarao, preobražavao svijet, mora u tome nalaziti smisao, imati viziju ostvarenja, vidjeti neki cilj, svrhu, neku vrijednost. Bez tih idejnih vizija, obećavajućih postignuća, privlačnih vrijednosnih meta — ne bi mogao stvarati ni ljudski djelovati. Ideje, svrhe i ideali potiču, vode, usmjeravaju, čine ljude stvaralačkim ljudskim bićima. Stoga su to bitne značajke svake čovjekove djelatnosti.«⁸

Bitna pitanja svakog odgajanja su: Što je odgoj? (spoznaja fenomena) i Kako ga ostvariti? U prvom su sadržani smisao i glavni cilj, odgojni ideal, svrha odgaja-

7 A. Vukasović, *Pedagogija*, Zagreb, 72001, str. 18–19.

8 A. Vukasović, *Svrha i zadaća odgoja i obrazovanja*, u: *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb, 1999, str. 131.

nja, a u drugom sredstva i putovi ostvarivanja, postizanja zadane svrhe. Ta pitanja se ne mogu shvatiti ni učinkovito rješavati bez teorije svrhe — *teleologije* i teorije vrijednosti — *aksiologije*. Bez jasnog smisla, svrhe, vrijednosti, odgojna bi djelatnost bila stihijska, bez perspektive, slijepa i nemoćna. To upozorava na važnost problema. Ta pitanja, međutim, nisu samo pedagozijska. Njihovo značenje je mnogo šire i odavno nazočno u filozofiji.

Teleologijski i aksiologijski problem spoznali su i dobro postavljali već grčki filozofi *Anaksagora, Sokrat, Platon, Aristotel*, potom stoici i srednjovjekovni filozofi. Vrijednosti kao poseban fenomen i predmet proučavanja u novovjekovnoj filozofiji izdvojili su i istraživali *H. Lotze, F. Brentano*, predstavnici novokantovske Badenske škole *W. Windelband, H. Rickert*, predstavnici fenomenologijske škole *M. Scheler, N. Hartman* i dr.⁹

U službi odgajanja, u sastavu pedagozijske znanosti, teleologija i aksiologija javljaju se kao pedagozijske discipline. Već je *J. F. Herbart* početkom XIX. st., dijeleći pedagogiju na posebne discipline, teorijsku pedagogiju razdijelio na *pedagozijsku teleologiju* (smisao i svrha odgoja) i *pedagozijsku metodologiju* (način i sredstva ostvarivanja odgoja). Kao posebne znanstvene grane *pedagozijska aksiologija* i *pedagozijska teleologija* pojavit će se nešto kasnije u razdoblju filozofijske pedagogije — *P. Bart, R. Eucken, Paulsen*; kulturne pedagogije — *W. Dilthey, E. Spranger, G. Kerschensteiner, T. Litt*; aksiologijske pedagogije i pedagogije ličnosti — *J. Cohn, A. W. Messer, J. Wagner* i drugi.

Danas je pedagogija razgranata znanost. Obuhvaća mnogo pedagozijskih grana ili disciplina. Ali unatoč bogatstvu disciplina i razgranatosti sustava pedagozijska teleologija i pedagozijska aksiologija posve su zapostavljene, ne proučavaju se i ne predaju u nastavničkim i pedagoškim studijima. Je li uklanjanje toga nedostatka jedna od dužnosti našega poziva?

Naš suvremenik — Komenský

Važnost postavljanja i rješavanja teleološkog i aksiološkog problema u odgoju uočio je i jako dobro razriješio pedagozijski klasik *J. A. Komenský* već u XVII. stoljeću. On je genijalno spoznao da je temeljno i primarno pitanje smisla života i da je svrha polazište u svemu, pa i u odgoju. Time je *teleološki problem* postavio na prvo mjesto svih svojih filozofskih, pedagoških i društvenih razmatranja. Spoznavši i vrijednosno utemeljenje odgoja, uz teleološki jasno je naznačio i *aksiološki problem*. I premda pedagozijska teleologija i aksiologija kao znanstvene grane u njegovo doba nisu postojale, postavio im je čvrste temelje, naznačio etičko-humanističku usmjerbu i osigurao im mjesto kao bitnim sastavnicama odgoja i znanosti o odgoju. Te njegove vizionarske ideje i danas su vrlo suvremene i poticajne.

9 A. Vukasović, *Moralni odgoj*, Zagreb, 21977, str. 74–75.

Djelatno, referatom, sudjelovao sam na šest međunarodnih znanstvenih komenioloških skupova: »Doprinos J. A. Komenskog svjetskoj znanosti i kulturi«, Liblice kod Praga, 1986; »Čovjek — kultura — društvo u koncepciji J. A. Komenskog«, Moskva 1990; »Jan Amos Komenski i odgoj čovjeka za XXI. stoljeće«, Prag, 1992; »Jan Amos Komenski i slovačka kultura«, Bratislava 1992; »Nasljedstvo Komenskog«, Rim, 1993; »Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari i značenje J. A. Komenskog za treće tisućljeće«, Bratislava, 2000.

Na tim i brojnim drugim komeniološkim skupovima svjetski komeniolozi i povjesničari pedagogije posve su suglasni i ističu da su vizionarske ideje Komenskog — teleologijsko utemeljenje odgoja, aksiologijsko utemeljenje, jedinstvo spoznajne i vrijednosne sastavnice života, cjelovito odgajanje u funkciji očovječenja — još uvijek aktualne, vrlo poticajne, primjenjive i da su plodno pedagoško nasljeđe neprocjenjive vrijednosti. Time *Komenski* postaje naš suvremenik, a njegova teleološka i aksiološka usmjerba odgoja najbolji putokaz za prevladavanje zanemarene odgojne funkcije i za trasiranje putova učinkovita odgajanja u trećem tisućljeću.¹⁰

Moralno bolesno društvo Ideološke deformacije

Liberalno–anarhističke, radikalno–feminističke, sekularno–ateističke, moralno–relativističke, utilitarno–hedonističke, nihilističke i njima slične ideologije u ime pune individualne slobode, osobne koristi, lagodna života, samovolje i uživanja nude put manjeg otpora, zanemarivanje ljudskih dužnosti i odgovornosti, napuštanje moralnih kriterija, prepuštanje nagonima, odbacivanje svakoga osmišljenog i sustavnog odgajanja mladeži. Takvu »filozofiju« i takvo »odgajanje« pokojni *Veselko Tenžera* je, već početkom osamdesetih godina minuloga stoljeća, nazvao »odgojem za slobodu raspadanja«¹¹, a *Platon* je takvu neobuzdanu slobodu imenovao ropstvom za pojedinca i državu¹².

Današnje društvo je teško moralno bolesno. Suočeno je s obezvrjeđivanjem temeljnih ljudskih vrijednosti, morala, vjere, odgoja, kulture. Kriza je postala opća pojava, a najteža i najopasnija je moralna kriza. Ona razara duhovnost i ostavlja moralnu pustoš. Sve su češće pojave negativna odnosa u znaku »anti« — antimoral, antivrijednosti, antivjera, antikultura, antidogaj, antipedagogija, a mladež je dobrim dijelom nad provalijom. Djeca, učenici, mladi ljudi česte su žrtve ulice, prometnica, antisocijalnih skupina, nasilja, noćnih lokala, zavodnika, nikotina, alkohola, droge, spolnog izživljavanja, a istodobno su i sami sudionici nekulturna ponašanja, kriminalnih postupaka, pa i teških zlodjela. To je naša, pedagoški vrjednovano, loša stvarnost i veliko zlo.

10 A. Vukasović, *Jan Amos Komenski i Hrvati*, Split–Zagreb, 2007, str. 97–105.

11 V. Tenžera, Odgoj za slobodu raspadanja, *Vjesnik* — *Sedam dana*, Zagreb, 3. listopada 1981.

12 Platon, *Država*, Beograd, 1969, str. 289.

»Živimo u doba u kome su oblici životne prakse bili ostvarivani ne samo mimo ideje humaniteta, nego — na užas sviju — protiv ideje humaniteta«, pisao je V. Filipović¹³. Ljudi se s pravom pitaju »gdje danas stoji i kuda plovi brod njihovih nada?« Današnji čovjek, ukoliko želi da mu budućnost bude bolja i ljepša, mora znati da put prenaplašene slobode, osobne koristi, besmislena života i uživanja ima i mora imati moralne granice. Pedagozi bi se morali angažirati na osvješćivanju i očuvanju tih granica, a neki podupiru anarhistička i nihilistička djelovanja. Jedni sintagmom »sve odgaja« negiraju bitnu odrednicu odgajanja — namjeru, intenciju, svrhu. Drugi odgoj izjednačavaju s biološkim samorazvitkom, treći ga svode na obrazovanje, stjecanje znanja, a četvrti ga čak proglašavaju manipulacijom. Sijeku li time granu na kojoj stoje?

Danas je J. F. Herbart simbol stare škole učenja (drila) i, moglo bi se reći, omraženo ime, a i on je svojom kategoričkom pedagoškom normom *Ne priznajem nastavu (školu) koja ne odgaja (!)* mnogo pedagoškiji, odgovorniji i znanstveniji od »modernih« pedagoga, koji su u svom modernizmu zaboravili da su škole imanentno odgojne ustanove, pa u trci za faktografijom ignoriraju temeljnu svrhu odgajanja. Moderni ignoranti odgajanja morat će još dugo i mnogo učiti od klasika J. A. Komenskog koji je prije četiri stoljeća spoznao da je ključ za rješavanje svih ljudskih problema u dobru odgajanju — izgrađivanju, uzdizanju i oplemenjivanju čovjeka u svoj punoći njegovog ljudskog bića.

Emancipacija ili obezvrijeđena znanost

Doba u kojemu živimo obiluje poremećajima na relacijama intelektualno — moralno, deskriptivno — normativno, znanstveno — vrijednosno. Opčinjen postignućima znanstvenog spoznavanja, suvremeni čovjek zapostavlja moralno–vrijednosnu sastavnicu života. Ideolozi sveopće globalizacije i novog, njima podčinjenog, svjetskog poretka stalno naglašavaju znanost, a ignoriraju i obezvrjeđuju etičnosti, vrijednosti, ljudskost i čovječnost.

Etički »emancipirana« znanost čini ljude moćnijima, ali ih ne očovječuje. Znanost, znanstvenici, ljudi uopće postaju instrumenti djelovanja u službi financijske i političke moći, profita i moćnika. Izdvojeni i favorizirani racionalitet sukobljava se s humanitetom. Moralno obezvrijeđeni svijet pretvara se u pozornicu nepravde, u »pravo« jačega. Čovječanstvo je suočeno s krizom međuljudskih odnosa, krizom morala, krizom vrijednosti. Krize se posebno očituju u zemljama u kojima je dugo vladala komunistička ideologija, a sada ih zapljuskuju valovi anarholiberalizma.

Pozitivističko shvaćanje prema kojemu je znanost vrijednosno imuna i superiorna odavno je napušteno. Suvremena znanstvena misao ne suprotstavlja znanstveno i moralno–vrijednosno. Još jednom se možemo prisjetiti Komenskog. On je davno formulirao veliku istinu: »Tko napreduje u znanosti, a nazaduje u moralu — više nazaduje nego što napreduje«. Vrijednosti postavljaju ciljeve, svrhe, ideale

13 V. Filipović, Prilog ideji humaniteta, u: *Humanizam i socijalizam*, Knj. 1, Zagreb, 1963, str. 176.

prema kojima se upravljaju ljudska nastojanja, a spoznaje su u ulozi sredstava kojima se postižu postavljene svrhe. Ideali, ciljevi, svrhe su nadređeni sredstvima, a ne sredstva svrhama i idealima. Stoga znanstveno–spoznajno područje ne može biti ni važnije, ni primarnije, ni nadređeno vrijednosno–etičkom. Naravan, svrhovit, osmišljen red reguliranja života upravo je obratan. Vrijednosne svrhe osmišljavaju i etički usmjeravaju znanstvene djelatnosti i rezultate spoznavanja, njihovu namjenu i uporabu.

Kada se ti odnosi poremete, naruše, nasilno ideološki promijene, nastupa deformacija moralnosti, inverzija svijesti i savjesti, kriza vrijednosti i društvena kriza uopće, zloporaba znanosti, slobode, manipulacije ljudima, samovolja i nasilje. Takva kriza nažalost obilježava i doba u kojemu živimo. Vrijednosti bi morale biti svjetla i putokazi čovjekova uma, a pretvaraju ih u tamu vrijednosne noći. Pedagozi ne bi smjeli biti samo pasivni promatrači tih zbivanja. Njihova uloga je u izgrađivanju čovjeka i boljega svijeta. Naše doba traži puni angažman u postizanju tih ljudskih nastojanja, humanih zadaća, čovjeka dostojnih ideala i vrijednota.

Priješka potreba odgojne preobrazbe Povratak hrvatskoj pedagogijsko–vrijednosnoj baštini

U referatu »Hrvatske nacionalne vrijednosti u ozračju europskih integracija«, izloženom na Prvom kongresu o nacionalnim vrijednostima u Zagrebu 2003, konstatirao sam: »Hrvatsko društvo treba se vratiti svojoj kulturnoj i moralnoj tradiciji i na njoj odgajati mladež i svekoliko pučanstvo. Stoga se mora oslanjati na najvrijednije stečevine hrvatske kulture i njegovati sve one vrijednosti koje su prepoznatljive za tu kulturno–moralnu tradiciju i nacionalno biće hrvatskoga naroda. Komunizam je dugo razarao, obezvjeđivao i pustošio, a anarho–liberalizam to nastoji dokrajčiti. Vrijeme je za preporod. Dosta je rušenja, moralnog pustošenja i obezvjeđivanja. Hrvatima treba duhovna obnova, društvena, moralna i odgojna preobrazba ugrađena u hrvatsku filozofsko–pedagošku vrijednosnu baštinu.«¹⁴

Hrvatska filozofijsko–pedagogijska misao između dva svjetska rata bila je vrlo plodna i poticajna. Nositelji duha i nastojanja te pedagogijske usmjerbe su *Gjuro Arnold*, *Stjepan Matičević*, *Stjepan Pataki*, *Stjepan Zimmermann*, *Pavao Vuk–Pavlović*, *Vladimir Filipović*, *Vladimir Petz* i dr. Njihovim nastojanjem izgrađeno je kulturno i vrijednosno utemeljeno filozofijsko–pedagogijsko učenje kao dobra osnova za svako temeljito teorijsko razmatranje odgojnog fenomena i za učinkovito praktično odgajanje u suglasju s poimanjem čovjeka kao najviše ovozemaljske vrijednosti i njegova ljudskog dostojanstva.

Gjuro Arnold (1853–1941), osnivanjem Pedagogijskog seminara (1896), postavio je temelje sustavne pedagoške izobrazbe, a svojom vrijednosnom usmjerbom,

14 A. Vukasović, Hrvatske nacionalne vrijednosti u ozračju europskih integracija, u: *Nacionalne vrijednosti u gospodarskom razvoju. Hrvatske nacionalne vrijednosti u europskim integracijama*, Zagreb, 2005, str. 100–101.

pod utjecajem *H. Lotzea* na poslijediplomskom usavršavanju u Göttingenu i Berlinu, položio je osnove hrvatske pedagogijsko–aksiologijske baštine.

Stjepan Matičević (1880–1940) jedan je od utemeljitelja studija pedagogije na Sveučilištu u Zagrebu (1928) i najznačajniji predstavnik teorijske pedagogijske misli u Hrvatskoj prije Drugoga svjetskog rata. Njegove ideje u ozračju filozofijske, kulturne, vrijednosne i funkcionalne pedagogije poticajne su i još uvijek mogu pospješiti proces odgojne preobrazbe.¹⁵

Stjepan Pataki (1905–1953) zauzima važno mjesto među pedagogijskim teoretičarima između dva svjetska rata. Prve radove iz pedagogijske teleologije objavio je u *Nastavnom vjesniku* davne 1928. god. Od 1928 do 1944. napisao je mnogo rasprava i knjiga u duhu filozofijske, kulturne i aksiologijske pedagogije.¹⁶

Stjepan Zimmermann (1884–1963) djelovao je s pozicije filozofije kulture i života. S pedagogijskog motrišta relevantan je njegov »etički optimizam«. Poput *W. Diltheya*, *E. Sprangera* i *G. Kerschensteinera* uočio je razarajuću krizu kulture. Rješenje, mogući izlaz iz krize, nalazi u reafirmaciji odgoja i odgojnih vrijednosti na svim poljima života.¹⁷

Pavao Vuk–Pavlović (1894–1976). Njegova knjiga »Ličnost i odgoj« cjelovita je i prva naša filozofija ili teorija odgoja. Svojim vrijednosnim pristupom i jasnim određenjem smisla i zadaće odgajanja i danas je vrlo poticajan. U razdoblju moralno bolesna društva njegovi pedagogijsko–vrijednosni radovi pravo su osvježanje, glas savjesti koja upozorava da smo i moralna bića.¹⁸

Vladimir Filipović (1906–1984). Premda studijem filozof, imao je razvijen osjećaj za odgojna nastojanja. U ranoj fazi pisao je i radove iz pedagogije. Dao je vrijedan prinos razmatranju pedagogijske teleologije i aksiologije. U raspravi »Pedagogija i aksiologija« odgojni ideal i aksiologijski problem ističe kao najvažnija pedagogijska pitanja. »Najprije moram znati 'što hoću', da mogu izabrati najbolji 'kako hoću'.«¹⁹

To je naša odgojno–vrijednosna baština. Nasilno je prekinuta mračnim razdobljem komunističke vladavine koja je obezvrijedila svekolike duhovne, etičke i odgojne vrijednosti. Danas traži svoju rehabilitaciju. Novi naraštaji hrvatskih pedagoga ne bi smjeli zapostaviti i napustiti svoje pozitivno pedagogijsko nasljeđe. Trebamo mu se vratiti, proučavati ga i ugrađivati u teoriju odgoja i našu danas tako potrebnu odgojnu preobrazbu.

15 S. Matičević, *Osnove nove škole*, Zagreb, 1934; *K problematici funkcije odgajanja i jedne nauke o njoj*, Rad JAZU, knj. 250, Zagreb, 1934; *Priroda, kultura, odgoj*, Zagreb, 1935.

16 S. Pataki, Razmatranje o pedagogijskoj teleologiji, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1928, br. 7–8; *Problemi filozofijske pedagogije*, Zagreb, 1933; *Pedagogijska nauka i problemi odgojne funkcije*, Zagreb, 1936; Smisao i uloga odgoja u kulturnom životu čovjeka, Zagreb, 1943, *Napredak*, br. 7–8.

17 S. Zimmermann, *Kriza kulture*, Zagreb, 1943; *Smisao života*, Zagreb, 1944.

18 P. Vuk–Pavlović, *Ličnost i odgoj*, Zagreb, 1932; Teorija i odgojna zbilja, *Napredak*, Zagreb, 1934; br. 1–2; Odgajateljska obazrivost, *Napredak*, Zagreb, 1935, br. 10; Uzgoj, odgoj i obrazovanja, *Napredak*, Zagreb, 1939, br. 10.

19 V. Filipović, Pedagogija i aksiologija, *Napredak*, Zagreb, 1934, br. 5; Sudbina kulturnog života, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1942, svibanj–lipanj; Prilog ideji humaniteta, u: *Humanizam i socijalizam*, knj. I, Zagreb, 1963.

Hrvatski pedagoški imperativ

Društvo je zanemarilo moralna i odgojna pitanja. Vrlo složen proces odgajanja svodi se na stjecanje znanja, a samo znanje ne može osigurati razvijanje pozitivnih ljudskih odlika i izgrađivanje čestitih osobnosti. Bumerang nam se vratio. Očituje se u pojačanom antisocijalnom ponašanju mladih i odraslih, porastu malodobničke delinkvencije, raznovrsnih ovisnosti i kriminala uopće. Mladima su potrebna određena materijalna dobra, ali više od svega potrebni su im duhovna hrana, životni uzori, ideali, vrijednosti. Dužnost je i obveza roditelja, svih odgojitelja, odgojnih ustanova i hrvatske države osigurati djeci i mladeži dobro odgajanje i zaštititi ih od svih oblika »odgoja za slobodu raspadanja«.

Reafirmacija odgoja, morala i vrijednosti traži kvalitetnije, vrijednostima bogatije pedagoško osposobljavanje učitelja, profesora, odgojitelja, pedagoga. U referatu »Hrvatski odgojni imperativ — odgojna preobrazba i zaštita mladeži«, koji sam imao na Saboru hrvatskih pedagoga u Puli 2003, upozorio sam da zanemarenost odgojne funkcije u stopu prati zapostavljanje osposobljavanja nastavnika—odgojitelja i pedagoga za ostvarivanje specifično odgojnih zadaća. Svi moraju dobro poznavati svrhu odgajanja, a *pedagogijska teleologija* nije sastavni dio njihova pedagoškog osposobljavanja. Moraju poznavati vrijednosni sustav, temeljne etičke, duhovne, kulturne, odgojne vrijednosti, a ni *pedagogijska aksiologija* nije u sastavu njihova osposobljavanja. Hitna zadaća njihova poziva je odgoj, a u nastavnim planovima i programima pedagoškog osposobljavanja nema ni *teorije*, ni *metodike odgajanja*.²⁰ Ti nedostaci se moraju ukloniti. Nastavnici—odgojitelji i pedagozi se moraju osposobljavati ne samo za obrazovne zadaće nego i za ostvarivanje njihove odgojne funkcije. Stoga se u programima njihova osposobljavanja moraju nalaziti pedagogijska teleologija i aksiologija, a isto tako i teorija i metodika procesa odgajanja.

Vrijeme je za otrježnjenje. Hrvatskom narodu kao kruh svagdašnji trebaju duhovna obnova i moralna preobrazba. Bez moralne preobrazbe nema odgojne, bez odgojne preobrazbe nema sposobnih ni čestitih ličnosti, ljudi, naroda, a bez takvih ljudi i naroda nema i ne može biti napretka ni bolje hrvatske budućnosti. Odgojna preobrazba dakle mora biti *conditio sine qua non* svekolike hrvatske društveno—moralne preobrazbe. Zaštita mladeži, reafirmacija odgoja, vrijednosti i odgojne funkcije primarne su društveno—pedagoške zadaće i *hrvatski pedagoški imperativ!*

Naposljetku pitanje: Jesmo li kao hrvatski pedagozi, kao sudionici prvoga kongresa diplomiranih pedagoga spremni odgovorno se angažirati u duhovnoj obnovi, moralnoj i odgojnoj preobrazbi, u reafirmaciji zanemarene odgojne funkcije i postizanju dobrobiti hrvatske mladeži i bolje hrvatske budućnosti? Trebali bismo biti. To nam je ljudska, domoljubna i profesionalna dužnost i obveza!

20 A. Vukasović, Hrvatski odgojni imperativ — odgojna preobrazba i zaštita mladeži, u: *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskoga društva*, Zagreb, 2003, str. 110–111.

TELEOLOGICAL AND AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION IN LIGHT OF EDUCATION REFORM IN CROATIA

Ante Vukasović

Summary

This essay deals with the meaning, purpose, ideals in education (a teleological issue) and values in education (an axiological issue) — the primary and fundamental questions inherent in the act of child-rearing and the science of pedagogy. The debate is divided into four parts. The first section deals with definitions of the following concepts: man, child-rearing, values, pedagogy, their interconnection and interdependence. That which, in essence, is characteristic of man is his consciousness and his conscience, and the equilibrium and harmonious interplay between these. Education as the process of human edification falls into the values category. Values, being the milestones of the spirit, render life meaningful and set the limits between good and evil. Pedagogy, the science of education as a value, must necessarily be a descriptive–normative science.

Part two elaborates the two main issues of meaning and values, and these are teleological and axiological issues. The author outlines their appearance and progression in the fields of philosophy and pedagogy where they emerge as pedagogical teleology and pedagogical axiology. He refers to the classic J. A. Komensky who in the 17th century already singled out and examined the issue of teleology and axiology in education.

In the third section we are given a view of society. In view of prevalent sociological symptoms which are: the crisis in morality, depreciation of values, the affirmation of science accompanied by moral degradation, abuse of science, freedom, manipulation of people, an increase in violence and crime in general, we must conclude that contemporary society is morally diseased and in need of healing.

Part four seeks out solutions. The way out of the crisis lies in an all-encompassing spiritual renewal, a moral and educational metamorphosis. However, a renewal and transformation of this sort demands that teachers–educators be trained in methods which will facilitate the achievement of educational goals. The impetus and models for such activities can be found in the wealth of success achieved in Croatia between two World Wars owing to the educational–values goals which had been set at that time, a process which was interrupted and rejected by the Communist ideology, and today seeks to be rehabilitated. The author's concluding thought is: »Protection of youth, reaffirmation of education, values and goals in education: these are our most vital socio–pedagogical tasks and the pedagogical imperative of Croatia!«

Key words: spiritual renewal, teaching methods in child-rearing, moral transformation, morally diseased society, education, educational crisis, the purpose of education, education ideals, pedagogy, pedagogical axiology, pedagogical–values heritage, theory of education, values.